

نگاهی کوتاه به دو اثر خوشنویسی در شکسته نستعلیق

تاب شکسته و مهر مدام

■ تاب شکسته

■ خوشنویس: اسرافیل شیرچی

■ فرهنگسرا (یساولی)

■ مهر مدام

■ خوشنویس: حسین فیض‌آبادی

■ انتشارات میرسعیدی فراهانی

از استادان خود آموخته با آهنگی تندتر و سرعتی بیشتر به اجرا درمی‌آورد. حرکت در خط شیرچی تند و تیز است و بیننده فرصت تأمل و درنگ نمی‌یابد کلمات تحریر شده او چشم را به حرکت درمی‌آورد و عنان و اختیار را از آن می‌ربایند شیرچی پس از ارائه مفردات، حرکات دویا چند حرفی را به شیوه معمول و رایج در سایر رسم‌الخطها در کنار هم قرار داده و اجرایی دیگر از آنها بدست داده، صفحات آغازین از نظم ویژه‌ای حکایت ندارد و شرح و بسطی ولو اندک در اثر هویدا نیست. شاید علت این است که به تعبیر کلام حضرت مولی (ع) «الخط لسان الیه» یعنی خط زبان دست است و دیگر نیازی به شرح و بحث ندارد.

در صفحات جلوتر، قدری نظم در اجرای حرکات ملاحظه می‌شود به عنوان مثال صفحات ۲۰ و ۲۱ از نماهای آموزشی مطلوب کتاب است و به تعبیری ویژگی هنرچو پسندی در آن مشهود است.

در قسمتهای آخر مفردات شیرچی با استفاده از محدود کردن فضا در مربع و مستطیل، حرکات شکسته را به اجرا درآورده و در لابلای فضاها بوجود آمده

نمی‌گاهد شیرچی از تعلیم یافتگان استادان فعلی خط شکسته است و جای خشنودی است که در حال حاضر خط شکسته را به شکل تخصصی دنبال می‌کند. او الحق و الانصاف در خط شکسته قلم سرکشی دارد و به تعبیر یکی از نویسندگان گویی غوغای درون را به نوک قلم شکسته می‌سپارد. این کتاب یعنی تاب شکسته اولین اثر تعلیمی او در وادی آموزش است. تاکنون هر چه از او دیده‌ایم تابلوهای هنری مکرر و متعددی است که در قالب مرقعات و مجموعه‌ها و آلبومهای خط شکسته نشر یافته و یا کارت‌های تزئینی که در ایام پایانی سال در ویترین‌های مغازه‌ها و مراکز هنری فضای زیادی را به خود اختصاص داده است.

با این حال او هنوز جوان است و رو به آینده دارد. شیرچی در مقدمه اثر، آن را به استادان خود تقدیم کرده و این رسم اخلاقی یعنی سپاس و قدرشناسی از پیش‌کسوتان را معنی بخشیده است.

کتاب با مفردات خط شکسته ورق می‌خورد. مفردات شیرچی در خط شکسته ردپای معاصرین را در خود دارد. این چنین بنظر می‌رسد که وی امانت خط شکسته را که

کتاب تاب شکسته با عنوان اصلی آموزش کلیدی خط شکسته اثر اسرافیل شیرچی یکی از شکسته‌نویسان پرکار و جوان است که در حقیقت از مدرسان نسل دوم این رشته از هنر خوشنویسی نیز به‌شمار می‌رود. تاب شکسته، برای دومین بار به زیور چاپ آراسته شده و ناشر آن یعنی انتشارات یساولی از کاغذ تحریر در چاپ این اثر سود جسته است. روی جلد کتاب را طرح ابر و بادی به شکل دوزنقه دربر گرفته که در نگاه اول با چشم مانوس نمی‌باشد و به ذهن بیننده این موضوع خطور می‌کند که شیرچی که در طراحی و صفحه‌آرایی قطعات خود از ذوق سرشاری برخوردار است چرا به این شکل تعبیه شده در روی جلد رضایت داده، این نکته در صفحه‌آرایی داخل کتاب نیز ادامه می‌یابد و در کنار هم قرار دادن تعدادی قلم و یک قلم تراش و زمینه کم رنگی از ابر و باد به رنگ زعفرانی درواقع تزئین‌کننده نقش قلمهای شیرچی است همچنین حاشیه‌ای بیروح در کادر صفحه خودنمایی می‌کند که ارتباط درخور توجهی با متن ایجاد نکرده است. بهر صورت این موارد از ارزش هنری کار شیرچی

اسلیمی‌هایی را به عنوان نمونه‌هایی از تذهیب بدون رنگ در کنار آنها نشانده است. در این قسمت‌ها کلمات سست یا نام‌نویس دیده نمی‌شود و پیام آموزشی در آنها مشهود است. قسمت دوم کتاب قطعه‌نویسی و سطر‌نویسی در خط شکسته را دربرمی‌گیرد. سطر‌نویسی‌های شیرچی، نگارنده این سطور را به یاد رسم‌الخط استاد شعشی (۱۳۶۲) که تعدادی از ابیات حافظ را در آن ارائه کرده بود می‌اندازد و این که سطرهای تحریر یافته شیرچی چقدر به سطرها و آثار استاد شعشی نزدیک است.

اکثر کلمات در سطرها دارای میزان اندازه‌گیری در خط یعنی نقطه هستند. بطوری که هنوز جا به تمرین و مشق مشتاق می‌کنند. آنچه که از تأمل در قلم‌رقصان و جنبان نگارنده تاب شکسته برمی‌آید این است که او در سطر‌نویسی به قواعد و مبانی این هنر وفاداری بیشتری نشان می‌دهد. خاصه در قلم‌مشقی دودانگ و دیدن این سطور ملاکی است برای آشنایی جدی او با این خط. این مطلب را از آن جهت ارج می‌نمایم که در قطعات بزرگتر و اقلام غیر مشقی بویژه جلی و بعضی موارد کتیبه کلمات و حرکاتی نامأنوس و ناآشنا در اجرا نیز به چشم می‌خورد. از صفحات موفق این بخش نیز می‌توان به صفحه ۵۲ کتاب که سه سطر از شعر حافظ به شکل دقتی تحریر شده، اشاره کرد.

چلیپانویسی در خط شکسته قسمت دیگر کتاب را به خود اختصاص داده است. این قسمت دربردارنده ۲۵ چلیپاست و ترکیبات متنوعی در آنها ارائه شده است و البته این ترکیبات مختلف و گوناگون ناشی از طبیعت و سرشت خط شکسته است. عرصه ترکیب در این خط زیاد است و خوشنویس شکسته‌نویس از گشاده‌دستی بیشتری برخوردار است. بعضی از چلیپاها نمودار توان بالای شیرچی نیست و به عبارتی به قول خوشنویسان «قلم انداز» تحریر شده و به صرف تعلیم قلمبند شده‌اند. ما نیز در اینجا به آنها نمی‌پردازیم اما توصیه این است که در چاپ بعدی خود شیرچی با نگاه انتقادی به تجدیدنظرهایی در مورد بعضی از آنها بپردازد و این کار را به عنوان «خدمت به کتاب» تلقی نماید نه به عنوان ضعف و قوت کار خودش، زیرا کتابی همیشه زنده است که محتوای آن خاصیت نو شوندگی را داشته باشد. بخش دیگر کتاب تاب شکسته به بحث ترکیب در خط شکسته اختصاص یافته است که در آن شیرچی تنها به ارائه چهار اثری که قبلاً نیز چاپ شده‌اند بسنده کرده و سپس قطعاتی شامل ۷ تابلو به عنوان مصداق‌هایی از ترکیب‌های متنوع در خط شکسته ارائه می‌دهد. آنچه مسلم است در این بخش مسأله ترکیب به عنوان مشخصه بارز خط شکسته کماهو حقه برجستگی لازم را نیافته است و حداقل کاری که مؤلف محترم اثر می‌توانست انجام دهد اختصاص یکی دو صفحه مطلب نظری راجع به ترکیب در شکسته بود البته این نقیصه در تمام اثر بویژه در این قسمت بیشتر مشهود است.

بخش پایانی کتاب با عنوان «جولان سیاه مشق» شروع شده و شیرچی با قلمی آزاد و رها به جولان در قلمرو صفحات پرداخته است. رقص گیرای کلمات با

راهبری قلم شیرچی دیدنی است ولی مطالب پیامی ندارند البته نگارنده کتاب نیز به سیاه مشق اشاره داشته است. زیرا در سیاه مشق نویسی که جنبه تمرین و در مراحل بالاتر جنبه تزئینی دارد خوشنویس به دنبال گویانویسی کلمات و پیام رسانی نمی‌باشد و این کیفیت و این حالت در بسیاری از قطعات درویش عبدالمجید طالقانی (۱۱۸۴-۱۱۵۰ ه. ق) دیده می‌شود.

آخرین قسمت کتاب شیرچی راهنمای شکسته‌خوانی است که در آن اشعار نگارش درآمده به شکل خوانا بازنویسی می‌شوند و معمولاً کتابهای خوشنویسی شکسته آموزشی یا غیر آموزشی چنین قسمتی را در خود دارند. البته این سوال مطرح می‌شود که آیا نفس این کار سودمند است یا خیر؟ زیرا راهنمای شکسته‌خوانی مانع از دقت هنرجویان و خوانندگان برای شناسایی و درک بهتر شیوه نگارش سطور می‌گردد. از طرفی تو در تو نوشتن کلمات و سطرها را با خط شکسته به معما تبدیل کردن شاید یکی از ضرورت‌های است که وجود راهنمای شکسته‌خوانی را الزامی می‌کند و این خود محل تأمل است که می‌تواند یکی از مباحث مهم خط شکسته به شمار آید.

پشت جلد کتاب تاب شکسته نیز اثری است که نامی از شیرچی در جایی از آن دیده نمی‌شود و از نظر دسته‌بندی در ردیف کارهای معمولی و عادی شیرچی قرار می‌گیرد خاصه آنکه خود اثر بدون امضاء است و آنچه که از آن برمی‌آید این است که نقش و نگار آن بر خط غلبه دارد. بهر حال شیرچی کارهای بسیار ارزنده‌ای را به پایان رسانده و برای پشت جلد اثرش بطور یقین آثار ارزشمندی را می‌تواند ارائه دهد. قدر مسلم باز خورد این اثر از طریق هنرجویان و علاقمندان شکسته نستعلیق می‌تواند چشم‌انداز روشنی برای جهت دادن به کارهای بعدی شیرچی در زمینه آموزش شکسته ارائه دهد. و خلق آثار بدیع و تازه از قلم شیرچی دور از انتظار نخواهد بود. با آرزوی توفیق برای وی.

کتاب بعدی که در این نوشتار به آن می‌پردازیم تحت عنوان «مهر مدام» است که در بردارنده سرمشقهای شکسته می‌باشد. خوشنویس این اثر نیز در زمرهٔ تعلیم‌دهندگان خط شکسته است که در کلاسهای انجمن خوشنویسان به تدریس اشتغال دارد. این اثر به همت انتشارات میرسعیدی به زیور طبع آراسته شده و چاپ اول آن روانه بازار شده است. این اثر در واقع آخرین اثر آموزشی خط شکسته در حال حاضر است.

کتاب با مقدمه‌ای بسیار گذرا در مورد شکسته‌نویسان آغاز می‌شود. مقدمه با حروف چاپی است که مطلوب بود با قلم شکسته به شکلی خوانا کتابت می‌شد. محتوای مقدمه بیانی روشن از آغاز و تداوم این خط و اوج و حضیض آن ارائه نمی‌دهد حتی مؤلف محترم در جلوی اسامی استادان میرزی چون مرتضی قلیخان و یا درویش و دیگران تاریخ تولد و وفات یا حداقل دورهٔ معین نشر و نمای هنری آنها را اشاره نمی‌کند. معمولاً در آغاز این کتابهای آموزشی ارائه تاریخچه‌ای مختصر با اشارات دقیق تاریخی و فلسفه وجودی این خط می‌تواند در دادن بینش لازم به هنرجویان خط که بطور یقین به این اثر رجوع خواهند

کرد موثر و مفید باشد. نگارنده بخاطر می‌آورد که در ایام هنرجویی در انجمن خوشنویسان به فاصلهٔ سالیان ۶۲ و ۶۳ کلاسهای انجمن، تنها دو استاد برای آموزش خط شکسته تشکیل کلاس می‌دادند اما خوشبختانه امروز این کلاسها به ده‌الی پانزده کلاس رسیده و شکسته‌نویسان میرزی در این وادی به هنرنمایی و تعلیم اشتغال دارند.

این اراده و همت که مدرسانی چون فیض‌آبادی دستاوردهای آموزشی خود را در قالب کتابها و جزوات آموزشی ارائه می‌دهند نشان از آن می‌دهد که این خط در مرحله اعتلای خود قرار دارد. البته ناگفته نماند که ارائه آثار آموزشی درجه اول متوجه استادان متقدم است که در شرایط فعلی بیشتر به نشر قطعات و آثار خود می‌پردازند تا منابع آموزشی و راهگشا که می‌تواند به ترویج و عمومی شدن این هنر کمک کند. بطور حتم منظور از عمومی شدن خط شکسته، خطی تحریری است که چالش‌های خوانا و گویای خط شکسته به تلطیف و نرمی و روانی آن کمک شایان می‌نماید.

فیض‌آبادی کتاب را با ارائه چند نکته آغاز می‌کند. ۲۱ نکته‌ای که در این دو صفحه ارائه می‌شود از اهم نکات تعلیمی مهمی است که درج آنها بسیار سودمند است و از این جهت کتاب مهر مدام بر تاپ شکسته برتری دارد خاصه آنکه مواردی تأکید بر مرکب سیاه، تأکید بر یادگیری کامل خط نستعلیق و برخی از موارد فنی ذکر شده قابل توجه جدی است.

در قسمت بعد الفبای شکسته و ترکیبات دو حرفی، سه حرفی و چهار حرفی بسیار زیبا و دلنشین به تحریر درآمده‌اند که باز از مزایای اثر به شمار می‌رود. لطف کار در این است که شیوه صفحهٔ به شکل شکسته دفتری

است و معمولاً بر حسب عادت شکسته‌نویسان، سریعاً راه صعود در سطر در پیش گرفته نشده و تا اندازه زیادی وفاداری به خط زمینه حفظ شده است. در نتیجه این شیوه از نگارش امکان بیشتری را برای مشق کردن هنرجویان فراهم می‌آورد. به دنبال این ترکیبات سطرهای زیبایی ارائه می‌شود که هر کدام سرمشق مناسبی برای هنرجو به شمار می‌رود.

نکتهٔ آزاردهنده‌ای که تقریباً از صفحات ۱۵ و ۱۶ به بعد کتاب آغاز می‌شود این است که بعضی حروف و کلمات در اثر عدم چاپ مطلوب به صورت ناقص ارائه شده و این کار سلامت آنها را خدشه دار نموده است این مسأله در قلم‌های کوچکتر که ضعف (نازکی) بیشتری دارند آسیب‌رسانی بیشتری داشته است. امیدواریم این مشکل در چاپ‌های بعدی مرتفع شود.

گردش قلم فیض‌آبادی در ارائه ترکیبات و اجرای حروف از شیوایی و شیرینی، برخوردار است. به عنوان نمونه در صفحات ۲۶ و ۲۷ حرکات زیبایی ارائه شده است. در بعضی موارد فیض‌آبادی به تفتن نیز دست زده و مطابق التعل بالمثل از آثار قدما مشق کرده، البته این کار که در واقع قدرت الگوبرداری او را می‌رساند در نهایت خط واقعی او نیست زیرا مجدداً به شیوهٔ خودش در نوشتن بازمی‌گردد. در ادامه کتاب، فیض‌آبادی تعداد دوسطری همراه با سطرهای بلند ارائه می‌دهد که همه به شیوه معمول شکسته در انتهای خود به سوی بالا میل می‌کنند. تا انتهای کتاب نیز صفحات پیوسته ادامه می‌یابند و عنوان یا عنوانین برای جدایی شیوه‌ها و قالبهای مختلف دیده نمی‌شود. چلیپانویسی نیز در کتاب نزدیک به ۳۲ صفحه را به خود اختصاص داده و در این بخش از کتاب، خوشنویس محترم نمونه‌هایی را از هنر چلیپانویسی در خط شکسته بنظر می‌رسد که هنوز چلیپانویسی در خط شکسته منبع، کتاب کلک شیدایی (نوشته ید... کابلی، ۱۳۶۹) باشد که با ۲۱۱ چلیپا نمونه‌های متعدد و متنوعی را در این باب ارائه کرده است. کار فیض‌آبادی نیز در نگارش ترکیبات چلیپا دیدنی است. بویژه در مرکز ثقل چلیپا یعنی انتهای سطر سوم صفحه که به اصطلاح در بستن و جمع و جور کردن کلمات و روی هم قرار دادن آنها بی توفیق نبوده است.

در بعضی از چلیپاها باز در اثر عدم چاپ مطلوب، ارزش هنری کار دچار افت شده است. صفحات پایانی کتاب نیز با چند قطعه خط شکسته آذین بسته شده و در نهایت بخش راهنمای شکسته‌خوانی در بردارنده تمام اشعار و متن کتاب بصورت جروف چاپی خواناست.

نکته مهمی را که می‌توان در مورد کتاب از نظر شکل ظاهری و چاپ آن عرضه داشت این است که قطع کتاب تناسبی با یک کتاب آموزشی در وادی خط ندارد زیرا کتابهای آموزشی دائماً محل مراجعه بوده و تعداد بالای صفحات موجب می‌شود که در حین استفاده، هنرجو مجبور به کنترل صفحات آن شود. در عین حال باید امکانات چاپ را نیز مدنظر داشت. برای فیض‌آبادی که تلاش شایسته‌ای را در آغاز و انجام کتاب بکار گرفته توفیق بیشتری در ارائه آثار پربار دیگر آرزو مندیم. □